

Araştırma Makalesi • Research Article

Straits Issues And Russia¹

Boğazlar Meselesi ve Rusya

Mugazima DOSSYMOVA²

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 16 May 2024

Received in revised: 7 June 2024

Accepted: 26 June 2024

Keywords:

Ottoman Empire

Republic of Turkey

Russia

Tsarist Russia

Straits issue

ABSTRACT

The Russians, who started to go to the Black Sea, started to target the Turkish Straits from an economic and military perspective. For the countries on the Black Sea coast, the Straits were of vital importance in world trade. During the reign of Tsar Peter, he tried to invade by sending Russian warships to the Turkish Straits via the Black Sea in order to dominate the Straits. Thus, the Straits problem, which had been going on for centuries between the Ottoman state and the Russian government, continued until the First World War. After the Armistice of Mudros, the Turkish Straits were taken over by the Allied Powers. The Russians, who did not like the dominance of the British and French governments over the Straits, wanted to ally with Turkey to give the Straits back to the Turks and for the security on the Straits to be provided by Turkish forces.

In the Moscow agreement made on 16 March 1921, the regime of the Straits would be determined between the Black Sea coastal states and would be determined in a way that would not cause any harm to the security of Istanbul and the sovereignty of Turkey. Thus, the Allied Powers, which had begun to be defeated by the Turks around this time, tried to disrupt the relations between Türkiye and Russia, which had begun to establish order. At the end of 1922, the Allied Powers, which could not withstand Turkey's War of Independence, felt their defeat and began to change their policy on Türkiye. After the recapture of Izmir, the Allied Powers were offering an agreement to prevent the Turkish forces advancing towards the Straits. In addition, the Entente was trying to end the relations between Turkey and Russia, which would support each other in the agreement to be made in Lausanne. Concerned about the Russian influence on the Turks, the Allied Powers only wanted Soviet Russia to participate in the Straits agreement. Opposing this, the RSFSR (Russian Soviet Federative Socialist Republic) government also sent protest notes to the administrators of the Allied Powers. However, the Allies did not hesitate to say that the Soviets could only attend the Straits conference.

At the Straits conference, Russia claimed that its main goal was to take the Straits under its control and turn the Black Sea into a Russian lake. Although this was not the case, he wanted Turkey to dominate the Straits. He wanted the straits to be open only to commercial ships and the whole world to be closed to warships.

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Mayıs 2024

Düzeltilme tarihi: 7 Haziran 2024

Kabul tarihi: 26 Haziran 2024

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı Devleti

Türkiye Cumhuriyeti

Rusya

Çarlık Rusya

Boğazlar Meselesi

ÖZ

Karadeniz'e çıkmak isteyen Rusya özellikle 18. yüzyıldan itibaren Türk Boğazlarını kendilerine ekonomi ve askeri acıdan hedef tutmaya başlamıştı. Karadeniz kıyısındaki ülkeler için Boğazlar dünya ticaretinde hayati önem taşımaktaydı. Çar Petro döneminde Boğazlara hâkim olmak maksadıyla Karadeniz yolu ile Türk Boğazlarına Rus harp gemilerini göndererek işgal etmeye çalışmıştı. Böylece Osmanlı Devleti ve Rus hükümeti arasında yüzyıllardır yaşanan Boğazlar Sorunu Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmişti. Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk Boğazlarının yönetimi İtilaf Devletlerinin eline geçmişti. İngiliz ile Fransız hükümetlerinin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetinden hoşlanmayan Rusya politika değişikliğine giderek Türkiye ile müttefik olarak Boğazların yönetiminin tekrar Türklere geri geçmesi ve Boğazlar üzerindeki güvenliğin Türk kuvvetleri tarafından sağlanması için Türkiye ile birlikte hareket etmiştir.

16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması, Boğazların yönetimini Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin ortak yönetiminde bulunulacağına karar vermiştir. Milli Mücadele Döneminde İtilaf Devletleri'ne karşı Sovyet Rusya'nın Ankara Hükümeti'ni desteklemesi İtilaf Devletlerini rahatsız etmiş ve bu ilişkinin bozulması için çaba sarf etmişlerdir. 1922 sonlarında Türklerin Kurtuluş Savaşı'nın kazanacağını anlayan İngiltere ve Fransa yürüttükleri politikalarda değişime gitmişlerdir. İzmir'in geri alınmasından sonra Boğazlara doğru ilerleyen Türk kuvvetlerini önlemek için İtilaf Devletleri anlaşma

¹ Bu makale çalışmakta olduğum doktora tezinden üretilmiştir.

² Doktora öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-9258-1145.

teklifinde bulunmuşlardır. Ayrıca İtilaf Devletleri Lozan'da yapılacak anlaşmada Rusya'nın Türkiye'yi destekleyeceğinden çekinmişler ve Türk-Rus ilişkilerinin bozulması için çalışmışlardır. Türkler üzerindeki Rusların etkisinden endişelenen İtilaf Devletleri Sovyet Rusya'nın sadece Boğazlar anlaşmasına katılmasını istemekteydi. Buna karşı çıkan RSFSC (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) hükümeti İtilaf Devletleri yöneticilerine protesto notlarını da göndermişti. Boğazlar konferansında Rusya Boğazları kendi denetimine alarak Karadeniz'i Rus gölü haline getirmeyi amaçlamıştır.

GİRİŞ

1453 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olan Boğazlar, Asya ile Avrupa kıtalarını birbirinden ayıran, Marmara Denizi ile Karadeniz'i birbirine bağlayan dünyanın önemli deniz yollarından biridir. Öteki yandan Boğazlar, jeopolitik konumu itibarıyla ticari ve askeri bakımdan da önem taşımaktadır (Pazarıcı, 2015: 276). Elbette bu kadar önem taşıyan Boğazlara çok sayıda devlet sahip olmak istemekte olup bu devletlerden biri de Çarlık Rusya'dır.

XV. yüzyılın sonundan itibaren Çarlık Rusya kara devleti olmaktan kurtulmak, Baltık Denizine ve Karadeniz'e çıkarak denizlere ulaşmak istemiştir. Rusya, İsveç ile yaptığı savaş ve sonrası imzaladığı Nystad anlaşması Baltık Denizi'ne ulaşmayı başarmıştır. Karadeniz'e çıkmak için Rusya XVIII. yüzyılda Karadeniz'deki kıyılarını genişletmiş ve kuzey Karadeniz kıyılarını ele geçirmiştir. Fakat İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına ulaşamadığı için en azından bu boğazların kendisine devamlı açık olmasını istemiştir. Bunu sağlayabilmek için Çarlık Rusya Balkanlar politikasını başlatmıştır. Rusya, Balkan yarımadasına sahip olarak Ege Denizi ve Akdeniz'e çıkma imkânını sağlamak istersen, bundan çıkarları etkilenen Avrupa ülkeleri Rusya'nın Boğazlardan Akdeniz'e inmesini engellemeye çalışmışlardır. XIX. yüzyılda İngiltere, Rusya'nın Balkanlarda yürütmüş olduğu politikasına Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma bahanesiyle karşı çıkmıştır. İngiltere'nin sömürgelerine giden en kısa yol olması nedeniyle Boğazların başka bir devletin hâkimiyetine geçmesini istemeyen İngiltere, Boğazların yönetimini kendisinin söz sahibi olduğu bir uluslararası statüye kavuşturmaya çalışmıştır. (Armaoğlu, 2010: 52). 1841 Londra Boğazlar Aile Boğazlar üzerinde kendi etkisini arttırmış ve Çarlık Rusya'nın Boğazlardan Akdeniz'e inmesini engellemeyi amaçlamıştır.

I Petro'dan itibaren Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmeyi hayal eden Rusya, 1877-1878'de Osmanlı Devleti'ne savaş açarak Boğazlardan geçmeyi ve sahip olmayı hedeflemiştir. İngiltere ise Türk-Rus savaşından sonra Akdeniz'in ve Osmanlı topraklarının güvenliği bahanesi ile 1878'de Kıbrıs'ı ve 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir. Rusya Boğazlar üzerindeki egemenlik hayallerini sürdürerek Akdeniz'e ulaşmaya çalışırken Osmanlı Devleti ve İngiltere bu hususta birlikte hareket ederek Rusya'nın Boğazlardan geçmesini engellemeye çalışmışlardır. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu şekilde devam etmiştir. (Armaoğlu, 2010: 53).

1. I Dünya Savaşı Döneminde Boğazlar ve Rusya

İtilaf Devletlerinin Boğazları ele geçirme girişimlerini Birinci Dünya savaşından öncede planladıkları görülmektedir. Osmanlı Devleti savaşta katıldıktan sonra ise bu amaçlarına ulaşmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Boğazlar üzerinde. Boğazları ele geçirmek tasarısını hazırlayan İngiliz Bahriye nazırı Wiston Churchill'ydı. Churchill'in fikrince İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmek için Çanakkale Boğazı donanmalar ile zorlanmalıydı. 28 Ocak 1915'de İngiliz harp meclisi Churchill'in Çanakkale planını kabul etmiştir. Çanakkale planına göre, İtilaf devletleri İstanbul'u ve Boğazları elde ederse Osmanlı Devleti savaşmadan barışa zorlanabilirdi. İtilaf Devletleri, boğazlar vasıtasıyla Çarlık Rusya'yla yakın temasa geçerek silah ve malzeme sevkiyatını yapabiliirdi. Aynı zamanda ordunun ihtiyacı olan Rusya'nın buğdayından faydalanabilirdi. Diğer yandan Boğazların hâkimiyetinin İtilaf Devletlerinin eline geçmesi durumu da henüz tarafsız olan Balkan devletlerini de kendi yanlarına çekebilirdi. (Bıyıkoğlu, 1961: 84).

Bu amaçla İngiliz ve Fransız donanması saldırıya geçerek (8 İngiliz, 4 Fransız zırhlısı) 19-25 Şubat 1915 tarihleri arasında denizden bombardımanları ile Tük tabyalarını tahrip etmişti. Megali İdeanın mimarı Venizelos İngilizler ve Fransızlara yardım teklifinde bulunmuşlar, fakat İngilizler ve Fransızlar Yunanların yardımını kabul etmekte tereddüt ederken, Rusya ise Yunanları İstanbul'da görmek istememişlerdir. Çanakkale Savaşında Rusya, müttefiklerine yardım göndermek üzere Odesa ve

Batum'da tümen hazırlatır. Böylece Yunanların yardım teklifi de reddedilmiştir. 18 Mart 1915'de Fransız ve İngiliz donanmaları Çanakkale Boğazına girmişler, saat 10'da içeri giren birinci tümen donanması ile Türk bataryaları arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Bu zamana kadar önemli kayıp yaşamamış İtilaf Devletlerine ait Souffren, Bouvet, Agamemnon, İnflexible zırhlılarına Türk tabyaları tarafından ağır hasar verilmiştir. İtilaf Devletlerinin ikinci tümeni ve üçüncü tümeni değişime geçtiği esnada Fransız Bouvet zıhlısı mayına çarparak batmıştır. Ardından da İnflexible, Irresistible ve Ocean da mayınlardan etkilenerek suya batmışlardır. Tabii bu çatışmalar Türk tarafına da oldukça zarar vermiştir. Türklerin topları tahrip edilmiş, bazılarının kamaları sıkışmış ve çalışamaz hale gelmiştir. İtilaf Devletlerinin saldırılarından Çanakkale ile Gelibolu kasabaları da oldukça zarar görmüştür. Böylece İtilaf devletleri Çanakkale Boğazlarında gemilerinin üçte birini kaybederek başarısızlığa uğramış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır (Bıyıköğlu, 1961: 86-87).

İtilaf Devletleri Çanakkale Deniz Savaşlarının Türklerin zaferi ile bitmesini kabul edememişlerdir. Bu zaferin tüm İslam Dünyasını uyandıracığından korkmuşlardır. 22 Mart 1915'de Hamilton ve mutabık Amiral De Robeck hükümetine, Boğazın donanma tarafından zorlanabilmesi için bütün kara kuvvetlerinin kullanılması kararını bildirmiştir (Bıyıköğlu, 1961: 88).

Sömürgeleri altındaki Müslümanların uyanmasından endişelenen İtilaflar Çanakkale Boğazını ele geçirmek için Gelibolu'ya karadan saldırmaya karar vermişlerdir. İtilaf Devletleri, 25 Nisan 1915'de Çanakkale Boğazını karadan geçmek amacıyla Gelibolu Yarımadasının güney kıyılarına İngiliz ve Fransız 70.000 kişilik asker çıkarmışlardır (Armaoğlu, 2010: 113).

Gelibolu Yarımadasının güney bölgesi Seddülbahir ve Arıburnu'na çıkarılan İtilaf devletleri askerleri hiç beklemedikleri bir şekilde Türk askerlerinin şiddetli savunması ile karşılaşmışlardır. İki ay içerisinde İtilaf Devletleri çok kayıplar vermiş, hedeflerine ulaşamayarak tıkanıp kalmışlardır. İtilaf Devletleri 4 Haziran'da Çanakkale'ye yeni tümenler göndermeye kararı almışlardır. Hamilton Gelibolu'nun güneyinden ilerlemeyeceklerini anlayarak yeni tümenleri batıya çevirmiştir. Suvla'ya çıkarılan kuvvetler 6 Ağustos 1915'de Albay Mustafa Kemal komutanlığında bulunan Ordu ile karşılaşmışlardır. Kanlı muharebeler yaşanmış, neticede İtilaf kuvvetleri, Anafartalar bölgesinde 40 bin askerini kaybetmiştir. Böylece Gelibolu'nun batı bölgesinde de hedeflerine ulaşamamışlardır. İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazını işgal edemeyeceğini anlamış ve Aralık ayında Yarımada'yı boşaltmaya başlamıştır. 8 Ocak ayında Gelibolu bölgesini bırakarak geri çekilmişlerdir (Bıyıköğlu, 1961: 89).

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'nin batı bölgesindeki kara kuvvetlerinin yenilgiye uğramasında Mustafa Kemal'in büyük payı vardı. Mustafa Kemal İtilaf askerlerinin Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerine saldıracağını ileri görüşleri ile tahmin etmişti. Çanakkale Boğazlarındaki harp iki hükümet tarafından da büyük insan kayıplarına neden olmuştur. İtilaf Devletlerinin bu savaşta ölü veya yaralı 250 bin insan kaybettiğine dair kayıtlar mevcuttur. Türk tarafının ise 250 bin Türk askerinin şehit düştüğü tahmin edilmektedir (Alpargu-Özçelik-Yavuz, 2001: 89).

Bu arada İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale Boğazlarını zorlamaktayken, Çarlık Rusya 4 Mart 1915'de İstanbul, İzmir körfezinde Anadolu topraklarını, Marmara ve Çanakkale civarındaki adaların, Boğazlardaki bazı stratejik noktaların ve Osmanlı topraklarının bazı bölgelerini kendilerine bırakılması için İngiltere ve Fransa'yı anlaşmaya zorlayarak imza ettirdiği İstanbul Boğazına filosunu göndermeye çalışmıştır. Çünkü İngiltere ve Fransa kendisinden önce İstanbul Boğazlarını ele geçirdiği takdirde kâğıt üzerinde kendisine ait olan yerlerin iki güçlü devletten alması çok zor olurdu. Fakat Rusya'nın donanmaları böyle bir harekâta cesaret edememiş ve kendilerini Türk donanmaları ile savaşmaya yeterli görememişlerdir (Alpargu-Özçelik-Yavuz, 2001: 88).

Bu konu üzerinde Mikhail Lazereviç Veltman, Rus Dışişleri Bakanlığının arşivlerinde bulunan ve Sovyet Rusya tarafından yayınlanan gizli belgelere ulaştığını ve bu belgelerde, I. Dünya Savaşı'nın sonunda Rusya'nın Anadolu'da önemli topraklar elde etmesi gerektiğini açıklamaktadır. Veltman'ın açıkladığı gizli belgesinde, İngiltere, Çarlık Rusya ve Fransa hükümetleri arasında 1916 baharında Londra'da imzalanan anlaşmaya göre Rusya, savaşın sonunda Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgelerini ele geçirecek kararı alınmıştır. Veltman aynı belgede, Almanların zaferi İngiliz ve Fransız ordularını zor duruma düşürmüştür. Bu nedenle müttefikler İstanbul Boğazının batı kıyısı, Marmara

Denizi ve Çanakkale Boğazı ile birlikte Konstantinopolis şehrini de Rusya'ya ilhak etmeyi kabul ettiğini izah etmektedir (GARF, F.5202.O.2. D.25.s.55-56)³.

Bu arada Pavloviç, ABD'nin savaşa girmesiyle İngiltere ve Fransa'nın artık Rus ordusuna olan eski ihtiyaçlarının kalmadığından Rusya'nın ve önemini azalttığını vurgulamıştır. Rusya'nın İstanbul'a yönelik planlarını gerçekleştirmesinin istenmeyen bir durum olduğunu düşünmeye başladığını, fakat Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar konusunda taviz vermek istemediklerini söylemektedir. İstanbul'un ve Boğazların ele geçirilmesi fikrini özellikle savunan Kadetlerin lideri ve Şubat Devriminden sonra da Rusların dış politika sorumlusu olacak olan Pavel Milyukov ısrarla ayak bu konuda diremektedir. Fakat Rus proletaryası Milyukov'un Boğazlara ilişkin planlarını kabul etmemiş ve Milyukov görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır (GARF, F.5202.O.2. D.25.s.57.).

1914'de Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile İtilaflar hemen Türk topraklarının işgali için faaliyetlerini arttırmaktadır. Bu sırada da Çarlık Rusya müttefiklerine İstanbul Boğazı ve Türkiye'nin diğer bölgelerinin Rusların eline geçmesini zorla kabul ettirse bile İngiltere'nin bunu Almanların mağlubiyetine bırakmış olduğunu ve Rusların da durumdan haberi olmadığını Pavloviç kaynaklarında söylemektedir. İngiltere ve Fransa vaat edilen yerleri Ruslara bırakmayacağını bildiği için İstanbul Boğazına savaş açmayı deneseler bile deniz kuvvet gücü Türklere dayanmadığından geri çekip gitmişlerdir. Dolayısıyla boğazları ele geçirme işinin sonradan hükümet başına gelen Bolşeviklerin yapmasının mümkün olmadığını düşünen Sovyetler iç savaş durumlarından ve deniz kuvvetlerinin zayıf olduğundan Milyukov'un planlarını reddetmiştir.

Rusya Hükümeti, Çanakkale Boğazı sorununun, kapitalist İtilaf Devletlerinin katılımı olmadan Karadeniz'e kıyası olan devletler tarafından çözülmesi gerektiğini düşünmektedir Bolşevikler, Cebelitarık Boğazına ve Süveyş Kanalına sahip emperyalist İngiltere'nin Çanakkale Boğazına sahip olmasının, Akdeniz'in İngiliz gölüne, bununla birlikte İstanbul ve İstanbul Boğazına sahip olmasının da Karadeniz'i aynı şekilde İngiliz gölüne çevrilmesi demek olacağından çekinmektedir. Boğazlar ve Çanakkale Boğazı İtilaf Devletlerinin elinde olması ve İngiliz ile Fransız filolarının Karadeniz'de serbestçe girebilmesinin Ukrayna ve Sovyet Kafkasya'nın güvenliğini tehlikeye düşüreceğinden endişelenmektedirler. Böylece RSFSC hükümeti Karadeniz ile Akdeniz'in İngiliz gölüne çevrilmesini ve İtilaf Devletlerinin İstanbul ve Boğazlardaki hâkimiyetini hiçbir şekilde asla kabul etmeyeceklerini bildirmektedir. Ayrıca Povlov Bolşevikler adına şu cümleleri de söylemektedir: “*Tüm Karadeniz Sovyetlerin eline geçtiğinde ve Karadeniz'in üzerinde kırmızı Türk bayrağı (Türkiye'nin Bolşevizm'i kabul etmesine inanmaktadır) veya kırmızı Sovyet Federasyonunun bayrağı dalgalandığı andan itibaren Ukrayna, Kafkaslar ve Türkiye' barış içinde olacaktır*” (GARF, F.5202.O.2. D.25.s.58.) demektedirler

I. Dünya Savaşı'ndaki İtilafların Çanakkale Boğazı zorlaması Türk kuvvetlerinin direnişini ve savaş gücünü göstermektedir. Fakat I. Dünya Harbi Almanya'nın ve Osmanlıların mağlubiyeti ile neticelenmişti. Sonradan da İtilaf Devletleri için zafer olan ve Türk topraklarını avucunun içinde tutmaya izin veren 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile sonuçlanmıştır.

2. Mondros Mütarekesinin Boğazlar Üzerindeki Etkisi

Türk kuvvetlerinin Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazını işgalden koruması Çarlık Rusya'ya müttefiklerinden sevk edilecek yardımların ulaşmasına engel olmuştur. Bu durum Çarlık Rusya'nın yıkılışına sebep olmuştur. Boğazların kapanmasıyla Rusya'nın müttefiklerinden beklediği yardımın gelmemesi Rus ihtilalini gerçekleştirmiş ve iktidara Bolşevizm'in gelmesi ile sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti I. Dünya Harbinde Boğazların geçiş yolunu bütün yabancı harp gemileri ve ticari gemilerine kapatmıştı (Ünen, 1947: 113). 1841 yılı Boğazlar Sözleşmesine göre, arış zamanı hiçbir devletin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin yoktu. Eğer Osmanlı Devleti savaşa girerse, Boğazları kendi istekleri ile açıp kapatabilirdi. Fakat 7 Kasım 1918'de İtilaf devletleri donanması Çanakkale Boğazından geçerek 15 Kasım'da İstanbul'a girmiştir. 15 Şubat'ta Osmanlı Harbiye Nezareti ve İtilaf Devletleri

³1918'de RSFSC Devlet Komitesinin başkanı. 1919-1920'de RSFSC'nin Güney Cephesindeki yetkili temsilcisi. 1921'de Tüm Rusya Bilimsel Oryantalistler Örgütünün başkanlığına seçildi. 1921-1923'de Halk Komiserliği Kurulu üyesi.

arasında yapılan bir anlaşma ile 15 gün içerisinde Boğazları koruyan mayın hatları, Gelibolu, Bolayır ve Lâpseki'deki silah mühimmatlarının toplanması gerekiyordu. Albay Kazım (Dirik) yöneticiliği ile köylü ve halkın çabasıyla 115 top, milyonlarca mühimmat, cephane ve Lâpseki'de 15 lik topları Gelibolu yarımadasına ve Akbaş depolarına sevk edilmiştir. Sonradan 1919 tarihinde Yunanların İzmir işgalinde Türklerin eline geçmemesi için İtilaflar silah mühimmatlarına el koymuştur (Armaoğlu, 2010: 51).

30 Ekim 1918'de Mondros Mütareke antlaşmasının Boğazlar üzerindeki hükümleri:

Çanakkale ve İstanbul Boğazları açılacak, serbest geçiş için Çanakkale ve Karadeniz istihkâmları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecek.

Osmanlı sularındaki bütün torpil, torpido ve kovanların buldukları yerler gösterilecek ve bunların kaldırılması için yardım edilecek.

Osmanlı Ordusuna ait silah mühimmatları, cephane ve taşıtlar, İtilaf Devletlerine teslim edilecek. Sınırların korunması ve güvenliğinden Osmanlı ordusu terhis edilecek.

Karadeniz'deki torpiller hakkında bilgi verilecek.

Donanma, İtilaf Devletleri'nin gösterecekleri limanlarda göz önünde tutulacak.

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra İtilaf Devletleri, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını işgal ettikten sonra Boğazları bütün donanmalara açmıştır. Bu, Anadolu ile Rumeli'nin bağlantısını kesebilmesi İstanbul'un işgali demektir (Alpargu-Özçelik-Yavuz, 2001: 96-98).

İtilaflar Çanakkale bölgesine üç bin İngiliz ve dört bin Fransız askeri yığmışlardır. Mondros Mütarekesinden hemen sonra Rusya'nın yönetimine geçen Kerenski hükümeti Çarlık Rusya'nın 1915 yılı anlaşması uyarınca Boğazlar üzerindeki egemenliğini istemiştir. Fakat Kerenski hükümeti çok uzun müddet ayakta kalamamış yerine Bolşevikler gelmiştir. Rus Bolşevizm'inin kurucusu ve önderi olan Lenin 3 Mart 1918'de Boğaz iddialarından vaz geçmiştir (Ünen, 1947: 136).

Savaşın sonra Osmanlı topraklarını paylaşmaya girişimine İtilaf Devletlerinin müttefikleri ile tek anlaşamadığı konu Boğazlar meselesiydi. İngilizler müttefikleri ve Osmanlı Devleti ile Boğazların geleceği meselesini aşabilmek için bir süre toplantılar yapmışlardır. Bu toplantıların sonucunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında bir anlaşmaya varılmıştır.

10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti ile İtilaflar arasında imzalanan yeni Sevr Antlaşması ile Boğazlar milletlerarası bir statüye sokulmuştur. Böylece Marmara, Çanakkale ve İstanbul Boğazları savaş ve barış zamanlarında her türlü gemilere açık bulunacaktı. Sevr Antlaşması'nın 37. ve 61. maddelerine göre, Boğazlar geniş yetkiye sahip olan Milletlerarası Boğazlar Komisyonu tarafından yönetebilecekti. 22. maddesine göre de Milletler arası Komisyonun kendisine ait bayrağı, bütçesi ve yabancı bir komutan yönetici ile teşkilatı da olacaktı. Buna göre artık Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyetine son verilmiştir. 7. maddesinde, Boğazlardan geçişi zorlaştırmamak için daima harp bataryası bulundurulmayacaktı. Boğazlarda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın askerleri bulundurulacaktı. Sevr Antlaşması'nın 84. ve 87. maddelerine Marmara, Gelibolu, Trakya ve Edirne'nin Yunanistan'a bırakılması belirlenmişti. 179. maddesine de göre İstanbul, Bursa, Balıkesir'in Biga Sancağı (Çanakkale ili) Fransa, İngiliz ve İtalya'ya bırakılacaktı. Buradaki jandarma komutanları adı geçen devletlerin komutanlarının emrinde olacaktır. Türkler isterse kendi askerlerini İtilaf Komutanlarının emrinde bulundurabilecekler ve askerlerin iâşesi de Türklere ait olacaktır. Maddenin 1. ve 2. fıkrasına göre İtilafların komutanları adı geçen bölgelerdeki korunakları yıkabilirler ve istedikleri evleri de işgal edebileceklerdi (Ünen, 1947: 137-138).

3. RCFSC Hükümeti Lozan Konferansından Önce Tbbm Hükümetine Boğazlar Meselesi İle İlgili Bakış Acısını Bildirmesi

Türkiye Boğazları dünya ekonomisi, ticari ve özellikle de askeri güvenlik açısından da hayati önem taşıyan suyollarıdır. Bununla birlikte Boğazların taşıdığı stratejik önem çoktur. Bu sebepten de dünyanın büyük ve küçük devletleri ekonomi, ticari ve askeri açıdan da Türkiye'nin Boğazlarına sahip

olmak istemişlerdir. Böylece Türkiye’de Boğazlar sorunu hep vardır ve olmaktadır. Türkiye’nin Boğazlarına sahip olmak maksadıyla, olmadığı halde serbest geçebilmek için Rusya hükümeti yüzyıllardır Türkler ile savaşmıştır. Fakat bu durum Bolşeviklerin gelişi ile değişmektedir. 1921’de ittifak kuran iki hükümet Boğazlar sorununu kendi arasında çözmeye çalışmışlardır.

Moskova ile Türkiye’nin anlaşma sürecinde, Sovyet Rusya Boğazlar meselesi ile ilgili bakış açısını Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmiştir. Buna göre RSFSC’nin Boğazlara bakışı, öncelikle Boğazların tüm devletlerarası ticaret gemileri için serbest olması yönündedir. Sovyet Rusya Boğazların, hem barış hem savaş zamanında istinasız bir şekilde askeri gemilere kapatılmasını ve bunun sağlanabilmesi için Boğazların güçlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Boğazların tahkimatlarının Türklerin ellerinde olması gerektiğini bildirmiştir. Sovyetler Boğazlar meselesi ile ilgili bakış açısını TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya ve Türkiye Dışişleri Komiseri İsmet Paşa’ya bildirmiştir. Bununla birlikte Türkiye’deki Moskova’nın yetkili temsilcileri Mdivani ve Aralov’a bunların Türkiye halklarının isteklerine uygun bulunduğu söylenmiştir. Bolşevikler, Boğazlarla ilişkin görüş birliği, yalnızca Ankara Hükümetinin ve Sovyet Rusya halklarının anlaşılır hayati çıkarlarından değil aynı zamanda iki hükümet arasında yapılan dostluk, kardeşlik anlaşmalarından kaynaklandığını vurgulamaktadır (RGASPI, F.159. O.2. D.56.s.90).

Ankara Hükümeti, Bolşeviklerin Boğazlar meselesi ile ilgili bakış açısını gündemdeki Lozan Konferansında Türkiye ile Rusya arasındaki bir görüş birliği olarak dikkat çekmek isteyeceğinin farkındaydı. Bu arada Sovyet Hükümeti’ne, Lozan Konferansı esnasında Türk heyetinin en önemli konulardan biri olan Boğazlar Meselesi ile ilgili yukarıda formüle edilen görüşten Türklerin vazgeçmeye hazır oldukları ve askeri gemilerin Boğazlardan geçişine izin verilmesi konusunda anlaşmaya varılacağı yönünde bilgiler ulaşmıştır. Sovyet Hükümeti bu bilgiye büyük bir ihtiyatla yaklaşmıştır. Çünkü Emperyalist devletlere karşı muzaffer mücadele sırasında ve Türk halkının çıkarları konusunda olağanüstü bir anlayış sergileyen TBMM Hükümetinin Türkiye egemenliğini etkileyecek tavizler verebileceğini ve Milli paktın bir maddesinin iptal edebileceğini kabul etmek zordu. (RGASPI, F.159. O.2. D.56.s.91).

Rusya, Türklerin Boğazları tüm devletlerin askeri gemilerin geçişine açmayı kabul ederse, her şeyden önce İngilizlerin güçlü filosunun öncelikle kendisine, Ukrayna ya da Gürcistan’a saldırı yapacaklarından çekinmekteydi.

Rusya hükümeti yöneticileri RSFSC’nın geleceği için çok endişelenmiş ve gelecekte onarılmaz olayların olmasını önlemek için Türkiye Dışişleri Komiserliğine gönderdiği nota taslağında, Türkiye Delegasyonunun askeri gemilerin geçişine müsaade edecek bir anlaşmaya imzalaması durumunda, , 16 Mart1921 tarihinde Rusya ile Türkiye arasında imzalanan antlaşmasının ciddi bir ihlali olarak kabul edeceklerini Ankara hükümetine bildirmişlerdir. Bununla birlikte Rus Hükümeti, Türk yetkilileri Moskova Antlaşması ve Misak-ı Milli’ye aykırı olarak atılacak böyle bir adımın hem Türk halkının hem de RSFSR halklarının çıkarlarına zarar vereceklerine ikna etmeye çalışmıştır. Rusya ve Türkiye hükümetleri arasında ortak çıkarların korunmasına yönelik adımlar atılmasını talep etmiştir. RSFSC hükümeti, konuyla ilgili kendilerine ulaşan bu tür bilgilerin doğruluğu konusunda Türk yetkililerden bilgi alma isteğini iletmiştir. (RGASPI, F.159. O.2. D.56.s.92)⁴.

Bu arada Rusya Hükümeti, hem Türk hem de Rus ülkelinin delegasyonunu önceden ortak hareket ederse ve atılacak adımların üzerinde mutabakata varılırsa, maruz kaldığı tehlikelerden her iki halk için de olumlu sonuçların beklenebileceğine inanıyordu (RGASPI, F.159. O.2. D.56.s.93).

Böylece RSFSC, Türkiye’nin koruyucu rolüne girerek Lozan Konferansı sırasında iki hükümetin ayrı düşünceleri bu zamana kadar yapılan Türkiye ile Moskova arasındaki anlaşmalara zarar verebileceğini bildirmekle beraber iki hükümetin birlikte hareket etmeye ikna etmeye çalışmıştır.

RSFSC yöneticileri Türkiye’nin Sovyet Rusya dışında İtilaf Devletleri ile bir anlaşmaya varmasından korkuyordu. Bu durumu önlemek için de Moskova temsilcisi Aralov’un yöneticiliğinde,

⁴ Aralık 1922 tarihinde. RSFC hükümetinden Türkiye Dışişleri Komiserine, Boğazlar konusuyla ilişkin nota taslağı.

Lozan Konferansı başlamadan önce Rusya'nın güvenliğini sağlamak için Rusya ve Türkiye arasındaki görüş ayrılıklarını gidermek ve konferansta koordineli bir politikanın oluşturulması için gayret göstermişlerdir. (RGASPI, F.159. O.2. D.56.s.93 arka sayfa).

Türkiye ise Boğazları bir güvenlik sorunu olarak görmektedir. Türk yetkililer bir taraftan Boğazları savaş ve barış zamanında açık tutmak, öte yandan da silahsızlandırmayı gücü geldiği kadar kısıtlamak ve Türkiye savaşa gireceği zaman hızlıca Boğazları başkalarına kapatmayı düşünmekteydi (Yerasimos, 2000: 470).

4. RSFSC Hükümetinin Boğazlar Konusu İle İlgili Barış Konferansına Katılma Sorunları.

İtilaf Devletleri İzmir'i kaybettikten sonra, Türk kuvvetlerinin Boğazlara doğru ilerlemesi ile yeni bir savaş tehlikesini önlemek için, Eylül 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisini barış konferansına çağırıyordu.

Sovyet Rusya ise TBMM hükümetinden konferansa katılmalarını istemektedir. RSFSC yöneticileri Türkiye'deki Moskova temsilcisi Aralov'a Sovyet Rusya'nın, Gürcistan ve Ukrayna'nın konferansa katılmasının ve iki hükümet arasında gizli anlaşmanın yapılmasının sağlanmasını teşvik etmiştir. Türkiye hükümeti bir barış imzalanmadan böyle bir sorumluluğu yüklenemeyeceğini bildirmiştir. Fakat Türkiye hükümeti İtilaf Devletlerine Sovyet Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın Boğazlar meselesi görüşülürken konferansa katılmasını istemektedir. Fakat Türklerin bu isteklerini İngilizler, konferans sırasında dışarıdan destek almak için Rusları kullanmak istemesi olarak algılamaktadır (Sonyel, 1991: 290-291).

12 Eylül 1922'de RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısının, Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği notunda, 19 Temmuz 1922'de protestosunu Boğaziçi ve Çanakkale Boğazına hâkim güçlerine gönderen Rusya Hükümeti, Yunanistan'ın yasadışı eylemlerini akılda tutuyordu. Avrupa devletlerinin sadece barış zamanlarında saygı gösterdiği, 1914'de savaş zamanında çiğnediği savaş kuralları ciddi ele alınsaydı, yalnız Yunanistan'ın değil aynı zamanda Yunanistan'ı destekleyen tüm devletlerin kınanması gerektiğini söylemiştir.

Yunanistan'ın Yakın Doğu'daki durumunun zayıfladığını ve Yunanistan'ın artık Karadeniz'deki barışı tehdit etmesinin son derece azaldığını Britanya hükümeti kabul etmelidir diyerek Yunanistan'ın savaş kurallarını çiğnemesi sorunun hiçbir önem kalmadığını ve Avrupa tarafından da savaş kurallarının insafsızca hiçe sayılmadığını vurgulayarak bildirmiştir.

RSFSC hükümeti 19 Temmuz protesto notasında Yunanistan'ı değil, İstanbul'da zaferi hüküm süren ve o anda Boğazlar üzerindeki uygulanacak sorumluluklarını üstlenen Batılı devletlerin Yunanistan filolarını Karadeniz'e sokan ve Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin ekonomi ve ticari durumunu alt üst ederek büyük zararlar veren İtilaf Devletlerinin sorumlu olduklarını söylemektedir.

Rus Hükümeti, Boğazlar rejimi konusunda İngilizlerle aynı görüşte olmadığını açıkça ifade etmiştir. Rusya, boğazların tüm ulusların askeri gemilerine açık olmasını, özellikle Büyük Britanya ve müttefiklerinin, hayati çıkarları Karadeniz ile bağlantılı olan devletlerin rızası olmadan ve isteklerine aykırı olarak boğazlar rejimini düzenlemeyi üstlenmelerini kabul edemeyeceklerini izah etmektedir. Rusya hükümeti Boğazlar sorunu ele alınırken Rusya'nın görüşünün alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

1914 savaşından sonra Boğazlar konusunu düzenleyen tek uluslararası düzenleme, 1921'de Moskova'da imzalanan Rusya-Türk antlaşmasıdır. Antlaşmaya göre Boğazlardan sadece bütün ülkenin ticaret gemileri geçebilmektedir. Boğazların uluslararası statüsünü kesinleştirme hakkı, Rus-Türk anlaşmalarında yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletlere tanınmaktadır. Bununla birlikte Boğazlar meselesi ile ilgili olan Moskova Antlaşmasında yer alan bu maddeler Bulgaristan ve Romanya dışında Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin tama tarafından kabul edildiği vurgulanmıştır. Bu sebepten de Boğazlar Meselesi Lozan'da görüşülürken Karadeniz'de kıyıları bulunan Sovyet Rusya, Ukrayna ve

Gürcistan'ın bulanmalarını kati bir şekilde savunmuştur (Документы Внешней Политики, C.V: 574-577)⁵.

Rusya Hükümeti Boğazlar meselesinin istediği gibi çözülmediği takdirde bir savaşı dahi göze almaktadır. Ankara'daki Moskova elçisi Aralov Nuri Paşa ile görüşerek Türk-Rus diplomatik cephesini kurmaya çalışmıştır. Fakat Nuri Paşa Mustafa Kemal'in yokluğunu öne sürerek Aralov'a net bir cevap vermekten çekinmiştir. Aralov, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Ankara yeni dönmüş olan Yusuf Kemal'le görüşerek konferansın gidişatı hakkında bilgi almaya çalışmıştır. 4 Ekim'de İtilaflara verdiği cevabında Ankara hükümeti RSFSC hükümetinin konferansa çağrılmasını talep etmiştir.

Konferansa İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya ile Romanya'nın katılması kararlaştırılmıştır. Yugoslavya ve Romanya Lozan Konferansı'na bazı konular için çağrılmıştı. Fakat bu konferansa RSFSC hükümeti, Gürcistan ve Ukrayna çağırılmamıştır. 6 Ekim'de İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, Curzon'a Sovyet Rusya'nın barış konferansının Boğazlar sorunu ile ilgili görüşmesine katılabileceğini bildirmiştir. Curzon, Sovyetlerin Türkiye üzerindeki etkisinden endişelenmiş ve Boğazlar sorununu diğer konulardan ayrı tutulmasını önermiş ve bu önerisi kabul olunmuştur. Ukrayna ve Gürcistan'ın da ayrı çağırılmasına karar verilmiştir (Yerasimos, 2000: .473-475).

Bundan haberdar olan Rusya, 19 Ekim 1922'de RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği aracılığıyla, RSFSC'nin Büyük Britanya ve İtalya temsilcilerine gönderilen notunda, "yaklaşık bir ay önce Rusya Hükümeti'nin birçok devletin yetkililerine seslenerek, Rusya'nın Yakın Doğu krizinin barışçıl çözümüne özel ilgi gösterdiğini, gerçek ve kalıcı barışın sağlanması için bu konuyla ilgili bir konferansa katılmasının gerekliliğini ilettiklerini beyan etmiştir. Rus Hükümeti, açıklamalarını yanıtız bırakan devletlerin bu konudaki karşı tutumuna şaşırıldığını belirtirken, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kendisini konferansa davet ettiğine dair tebliği ile konferansın yakın zamanda düzenleneceği haberini büyük bir şaşkınlıkla öğrenmiş olduğunu söylemektedir. Rusya Hükümeti, Yugoslavya, Romanya ve hatta Japonya'nın bile dâhil katıldığı bir konferansa, bu meselenin çözümüyle yakından ilgilenen Rusya'nın çağırılmamasının hiçbir haklı gerekçesi olamayacağını bildirmiştir.

Rus Hükümetinin Avrupa Devletleri içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini tanıyan ve onunla sağlam bir anlaşma ile güçlü ilişkiler kuran tek devlet olduğunu vurgulamıştır. 6 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırlarını tanıyan Rus Hükümeti, sadece Boğazlar Meselesi değil Yakın Doğu'yu ilgilendiren tüm sorunların çözümünde gerçek bir rol üstlenmiştir. Yakın Doğu'daki sorunların bir bütün olarak Rus yetkililer Boğazlar sorununun özel olarak ayrılıp çözülemeyeceği görüşündedir. Boğazların güvenliği ve Boğazların yönetiminde uygulanacak yöntemler konusunda Rusya'nın katılımı olmaksızın alınacak kararların hiçbir suretle kabul edilemeyeceği Ruslar tarafından uluslararası alanda sık sık dile getirilmiştir. (SSCB'nin Dış Politika Belgeleri, C.V: 621-623)⁶.

27 Ekim 1922'de Sovyet Rusya lideri Lenin "Observer" ve "Manchester Guardian" gazetelerinin muhabiri Farbman'la verdiği röportajında bile, Rusya Hükümetinin konferansın yalnızca Boğazlar yönetim hakları sorununu çözecek kısmına katılmasına izin veren Paris önerisinden memnun olmadıklarını açıklar.

Boğazlar sorununun çözümüne yönelik Rusya'nın programı nedir sorusuna Lenin, Boğazların ticaret gemilerine açık olmasını, fakat barış zamanında ve savaş zamanında tüm savaş gemilerine kapatılmasını içermekte olduğunu cevabını vermektedir (SSCB'nin Dış Politika Belgeleri, C.V: 636-637)⁷.

Ayrıca 31 Ekimde 1922 tarihinde Aralov, Boğazlar ile ilişkin İsmet Paşa ile görüşmesinde şunları söylemiştir

⁵ №1082.Telgrafla ulaştırılmış.

⁶ Bu açıklamanın metni de RSFSR'nin Türkiye'deki tam yetkili temsilcisinin 21 Ekim 1922'de yazdığı bir ön yazıyla birlikte bilgi almak üzere Türk Dışişleri Komiserliğine iletilmiştir.

⁷ №292. Lenin "Observer" ve "Manchester Guardian" gazetelerinin muhabiri Farbman'la verdiği röportajından kısaca bilgi.

1. Türklerin Boğazlar konusu Misak-ı Milli görüşü, Boğazlar Türkler tarafından tahkim edilesi ve savaş gemilerinin yasaklanması istenemez;
2. İtilaf devletleri ile Türkiye'nin kendi başına anlaşma imzalanmasının doğal olduğu;
3. Türkiye konferansta Sovyetlerin önerisini ileri sürerse zor duruma düşecek oluşu;
4. Türkiye'nin konferansta diğer devletleri görüşlerinde Rusların ve bağlaşıkların katılması gerektiğine öne sürmesi gerektiği;
5. Rusya Türkiye ile savaş halinde bulunmadığından yapılacak anlaşmanın imzalanması gerektiği (Yerasimos, 2000: 476-477).

RSFSC hükümetinin konferansın tümüne katılması için gönderdikleri protesto notaları ve gazetelere veren röportajlarından olumlu sonuç çıkaramaz. Rusların istediği gibi Türk-Rus cephesinin kurma hareketinden da bir netice çıkmaz. Rusların artık Boğazlar sorunu konferansına katılmaktan başka çaresi kalmamaktadır.

Her şeyin farkında olan Britanya, Fransa ve İtalya hükümetleri 27 Ekim 1922'de Britanya'nın Moskova'daki resmi temsilcisi Peters aracılığıyla, Çiçerin'e konferansa çağrı notunu göndermektedir.

2 Kasım 1922'de RSFSC hükümeti İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerine protesto notunu göndermiştir. Rusların konferansın öteki konularından uzaklaştırılmasının tamamen yanlış ve hiçbir gerekçe ile değiştirilmeyecek bir davranışı kabul etmek zorunda kaldıklarını belirtir. Rusların bu konferansın tüm anlaşmalarına katılmaması, bugünkü savaş durumunu ortadan kaldırılması ile ilgili ve savaşan tarafların toplantısı gözü ile bakmasına engel olduğunu ve bunu diğer konferansa katılacak devletlerin böyle bir nitelik taşımamakta olduğunu vs. cevabını vermektedir (SSCB'nın Dış Politika Belgeleri, C.V: 650-651).

5 Kasım ayında Türkiye Dışişleri Bakanlığı RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e Rusların protestosuna ve 30 Ekim'deki notuna, Türk Hükümeti'nin İtilaf Devletleri yetkililerine Boğazlar ile ilgili görüşmelerde Rus Hükümetinin çağırılmasını rica ettiklerini bildirmiştir. Boğazlar ile görüşmelere Ruslar çağırılmadığı takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendi heyetine talimat vererek, Lozan Konferansına Rusların katılması ile ilgili isteklerinin yenilenmesini talep etmelerini istediklerini beyan etmiştir.

Rusların protestosuna yanıt veren İtalya'nın Başbakanı ve Dışişleri Bakanı olan Benito Mussolini 7 Kasım'da Londra ve Paris temsilcilerine gönderilen notunda, "Böyle bir davranışın, güçlü devletlerin, sorunlarının kendi isteklerine göre yapıldığının kuşkusunu yaratmakta ve Türkiye'nin tek dostu olan RSFSC'nin saf dışı bırakılmasının Türkiye'nin dış diplomatik desteğinden yoksun bırakılmak demek olduğunu, onu güçsüz düşürecek girişimlerin var olduğunun açık bir göstergesi olacaktır" demişti (Yerasimos, 2000: 478). Fakat Benito Mussolini'nin notu İngiltere ve Fransa tarafından ciddiye alınmamıştır.

RSFSR hükümetinin 2 Kasım 1922 tarihli protesto notuna, Fransa Bakanlar Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakanı Poincare, 14 Ekim 1922'de Çiçerin'e verdiği cevapta, Britanya, Fransa ve İtalya hükümetleri, Sovyet Rusya Hükümeti'nin, Boğazlar sorununu tartışılırken temsilcilerini göndermesi için 26 Ekim'de davete karşı öne sürdüğü itirazları en dikkatli şekilde değerlendirdi. Her üç hükümet de, Türkiye ile barış anlaşması imzalayarak Yakın Doğuda'ki savaş durumunu sona erdirmek amacıyla Lozan'da düzenlenecek konferansa, henüz barış içinde olmayan devletleri davet ettiklerini beyan etmeyi gerekli görmektedir.

Sovyet Hükümetinin Lozan'a göndermesi istenen temsilcilerin, Boğazlar Meselesinin görüşülmesi sırasında müzakerelere, kararlara katılma hakkına sahip olacaklarını ve bu sayede konuya ilişkin görüşlerini ifade edebileceklerini de belirtmişlerdir.

Her üç hükümet de buna ek olarak, Sovyet Rusya Hükümetinin, tıpkı Cenova Konferansındaki Sovyet delegasyonuna bu cumhuriyetlerin temsilcilerini dâhil ettiği gibi, Ukrayna ve Gürcistan delegelerden oluşan bileşimini dâhil etmekte tamamen özgür olduğunu eklemiştir (SSCB'nın Dış

Politika Belgeleri, C.V: 653-654). Böylece İtilaf devletleri kendi yararlarına göre Lozan Konferansına kimleri katılıp katılmayacağını belirlemiştir.

SONUÇ

24 Kasım 1922'de RSFSC hükümeti, Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetlerine Lozan Konferansını düzenleyen ve davet eden devletler, Rusya hükümetinin Boğazlar sorunu görüşülürken konferansa katılması için Lozan'a temsilci göndermeye davet ettikleri 26 Ekim tarihli telgrafta, bu toplantının başlangıç tarihinin Rusya Hükümeti'ne ayrıca bildirileceğini belirtmişlerdir.

Ancak Rus yetkililer konferansın açılış tarihi ertelendikten sonra kendilerine böyle bir bildirim veya herhangi bir mesaj ulaşmadığını belirtmektedir.

Konferansın başladığını gazeteden öğrenen Rus heyeti, derhal Lozan'a doğru yola çıkma kararı vermiştir. Heyet şu kişilerden oluşmaktadır: Heyet Başkanı Georgi Vasilyeviç Çiçerin, üyeleri, Kristian Georgiyeviç Rakovski, Vazlay Vazlavoviç Varovski ve Polikarp Gurgeniç Mdivani (SSCB'nın Dış Politika Belgeleri, C.VI: 18).

Böylece 20 Kasım'da açılmış Lozan Konferansına Sovyet Rusya 24 Kasım'da Konferansa katılacak Rus heyetinin listesini vermiş ve 26 Kasım'da Lozan'a konferansa katılmak üzere gelmiştir. Lozan'a gelir gelmez Rusya, Ukrayna ve Gürcistan heyeti konferans başkanlığına bir nota göndererek Boğazlar sorununa ilişkin bütün konular üzerinde yapılacak görüşmelere katılma taleplerini iletmışlerdir.

Konferans çalışmalarının ilerleyişi, Trakya'da öngörülen toprak değişimler tasarısı Boğazlar havzasında ve yakındaki Ege ve Karadeniz'de kıyısı bulunan komşu devletlerarasındaki ilişkilerde meydana gelecek değişikliklerin, Boğazların rejimi üzerinde ister istemez bir etki yaratması kaçınılmaz olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte, tüm sorunlar gibi bu sorunlar da Yakın Doğu'daki kalıcı barışın tesisi ve bu barışın önemli bir koşulu olan Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının güçlendirilmesini etkileyen tüm diğer sorunlar bağlı olduğu konular gibi bu konular da Rusya ve müttefiklerinin hayati ekonomik ve siyasi çıkarlarıyla doğrudan ilgilidir.

Rus yetkililer bu sorunların tatmin edici ve etkili çözümünün, ancak Rusya ve müttefiklerinin yalnızca bir iki konuda değil, aynı zamanda konferansın tüm tartışmalarına, çalışmalarına ve kararları alınırken söz sahibi olup etkin bir şekilde katılmalarına izin verilmesi ile mümkün olacağını savunmaktadır. Yakın Doğudaki durumla ilgili olarak Rusya'nın bu bölgedeki çok önemli hayati çıkarları dikkate alınmadan verilecek her türlü kararın, ölü bir mektup olarak kalmaya mahkûmdur demek olacağı ifade edilmiştir (SSCB'nın Dış Politika Belgeleri, C.VI: 20-21)⁸.

Böylece Ruslar konferansı düzenleyen devletlere gönderilen notunda Sovyet Rusya'nın bütün konferansa katılması yönünde yeniden karar alınmasını istemiştir.

Lozan konferansı Başkanlarından Rusya, Ukrayna ve Gürcistan heyetine gönderildiği notunda ise, Sovyet temsilcilerinin Boğazlar sorununa ilişkin görüşmelerde alınacak kararlarda katılabileceğini yönünde bir cevap verilmiştir.

3 Aralık 1922'de Rus delegasyonu Lozan Konferansı başkanlarına gönderdiği notunda, Rusya tarafı durumu bir kez daha protesto etmiştir. Rusya ile müttefiklerinin konferansta hazır bulunmadan alınacak kararlara uymayacaklarını ve aynı zamanda bundan sonra meydana gelebilecek olaylardan sorumlu olmayacaklarını sert bir şekilde bildirilmelidir. Ancak Rusya'nın bu konferansta yer almaması durumunda kaçınılmaz olacak zorlukları daha da ağırlaştırmamak için Rus heyeti, komisyonun Boğazlarla ilgili çalışmalarında yer alacaklarını bildirmiştir (SSCB'nın Dış Politika Belgeleri, C.VI: 31.)

Rusya temsilcisi Rakovski gazetelere verdiği demecinde, Karadeniz'i silahsızlandırmak, Boğazları savaş gemilerine kapatmak ve Boğazların tahkim edilmesinin Türkiye'nin elinde olması gerektiğini söylemiştir. Rakovski'nin bu sözleri Batılı devletleri biraz endişelendirmiştir. Fakat Curzon

⁸ №10. Lozan, 27 Kasım 1922'de. Varovski, Rakovski imzası.

Boğazlar meselesini kendi lehine çözebilmek için, önce Türkleri Musul konusunda yalandan ödünler vererek ikna etmeye ve böylece Türkiye ile Rusya'nın ilişkilerini bozmayı hedeflemiştir. Sonradan da Musul konusuna gelince yine İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi planlamıştır. Fakat 2 Aralık'ta Lozan'da İsmet Paşa Sovyet heyetinin onuruna bir yemek vermiştir. Rusya temsilcileri bu görüşmede Türkleri Boğazlar üzerindeki Rusların planlarının desteklenmesini istemektedir. İsmet Paşa Misak-ı Milli'nin Boğazların serbestisini öngördüğünü söyler. Bu arada 1920 tarihinden beri Türkler Rusları ortak bir savunma ve taarruz içeren anlaşma yapmaya çalışmaktaydı. Fakat Sovyetler buna yanaşmamaktadır. Türkiye tarafı son defa Sovyet Rusya'yı birlikte anlaşma yapmaya çağırır. Ankara'dan Rauf Bey Aralov ile son defa Türklerle Boğazları savunmak için anlaşma yapmayı dener. Aynı anda Lozan'da Türk heyeti temsilcisi Rıza Nur Sovyet heyetini anlaşma yapmaya çağırılmaktadır. (Yerasimos, 2000: 482-484).

İtilaf devletleri Boğazlar toplantısı yaklaşınca Türkiye ile Rusya arasındaki yakınlıklardan endişe etmektedir. İki hükümet arasında bir cephe kurulmasını istememektedir. Curzon Türkiye-Rus cephesine karşı bir blok kurmaya çalışmaktadır. Curzon Türklere Musul meselesinde taviz vererek Türkleri Ruslardan uzaklaştırmak ister. Türkler Ruslardan Boğazlar konusu desteğini alamadıktan sonra İngiltere ile eski dostluklarının kurulmasını yeniden denemektedir. Bu arada Curzon, 8 Aralık'ta yapılan dördüncü Boğazlar toplantısından sonra Türkler ve İtilaf temsilcilerinin ayrı toplantısını önerir fakat Rusya temsilcilerini çağırılmaz. Curzon'un 5 Aralıkta Türklere Musul'un dağlık bölgelerinin verileceği vaadinde bulunmasından sonra, Rusların çağırılmadığı ayrı toplantının yapılmasına Türk temsilciler karşı gelmemiştir (Yerasimos, 2000: 485-486).

Böylece Curzon Türkler ile Rusların arasındaki dostluk ilişkilerinin bozulmasını sağlamıştır. Ayrıca Curzon, toplantıda İtilaf Devletlerinin Boğazlar konusunun taslağını kabul etmeyeceğini söyleyen RSFSC hükümet temsilcilerini, Rusları Türklerin desteğinden mahrum bırakmakla kalmayıp Sovyet heyetin Boğazlar üzerinde yapılacak pazarlıktan da uzaklaştırmıştır.

Kaynakça.

Arşiv Belgeleri

Rusya Devlet Sosyal Siyasi Tarih Arşivi

Fond 159. Opis 2. Delo 56. List 90.

Fond 159. Opis 2. Delo 56. List 91.

Fond 159. Opis 2. Delo 56. List 92.

Fond 159. Opis 2. Delo 56. List 93.

Fond 159. Opis 2. Delo 56. List 93 arka sayfa.

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi

Fond 5202.Opis.2. Delo 25. List 55-56.

Fond 5202.Opis.2. Delo 25. List 57.

Fond 5202.Opis.2. Delo 25. List 58.

SSCB'nın Dış Politika Belgeleri (1 Ocak 1922 tarihi – 19 Kasım 1922 tarihi) Cilt V. Devlet siyasi edebiyat yayınevi. Moskova 1961. (*Документы Внешней Политики СССР (1 января 1922г.-19 ноября 1922г.) Cilt V. Государственное издательство политической литературы. Москва 1961г.*)

SSCB'nın Dış Politika Belgeleri (20 Ocak 1922 tarihi – 31 Aralık 1923 tarihi) Cilt VI. Devlet siyasi edebiyat yayınevi. Moskova 1962. (*Документы Внешней Политики СССР (20 января 1922г.-31 декабря 1923г.) Cilt VI. Государственное издательство политической литературы. Москва 1962г.*)

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Alpargu, Mehmet-Özçelik, İsmail-Yavuz, Nuri, (2001), *Atatürk'ün İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi*. Ümit Matbaacılık, Ankara.

Armaoğlu, Fahir, (2010), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. C1-2. Alkım Yayınevi. İstanbul.

Bıyıkoğlu, Tefik, (1961), “Birinci Dünya Harbinde (1914-1918) ve Mondros Mütarekesi sıralarında (30 Ekim 1918-1922) Boğazlar Problem”, *Belleten*, Cilt XXV, Sayı: 97. Türk Tarih Kurumu.

Pazarcı, Hüseyin, (2015), *Uluslararası Hukuk*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

Sonyel, Salahi R., (1991), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt-I. Türk Tarih Kurumu. Ankara.

Ünen, Nurettin, (1947), *Dünkü ve Bugünkü Çanakkale*, C.H.P.Halikevleri Yayınları, Milli Kültür Araştırmaları, Ankara.

Yerasimos, Stefanos, (2000), *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Sovyet ilişkileri 1917-1923*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.